

MAKKAY LILLA

LEHETŐSÉGEK, VERSENGÉS ÉS EGYMÁSRA UTALTSÁG A MESSZI ÉSZAKON

REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS „NAGY JÁTSZMA” EURÓPA TETEJÉN*

Az örök hó és fagy sokáig meghódíthatatlannak tartott északi birodalma az utóbbi évtizedekben egyre élénkülő nemzetközi figyelem tárgyává vált. A globális felmelegedés mind erősebben érzékelhető hatásai és az északi sarkvidéki tengerek mélyén rejlő ásványi kincsekkel kapcsolatos becslések aktivitásra készítették a nemzetközi közösséget, mindenekelőtt a part menti országokat. Valóságos küzdelem indult meg a térség „senki földjének” tekintett részei fölötti fennhatóságért, intenzívebbé vált a szénhidrogén-lelőhelyek feltárása és kitermelése, nagyszabású tervek születnek a rendszeres és folyamatos áruszállítás és közlekedés feltételeinek megteremtésére az északi vizeken, s mindezzel párhuzamosan egyre határozottabb formát öltenek a környezet és az itt élő őslakosság védelmét célzó közös cselekvés keretei is. A versengés és az együttműködés sajátos elegyével szembesülünk, ha egy röpké pillantást vetünk az Északi-sark vidékén mostanság kibontakozó folyamatokra.

A sarkvidék titkainak megismerésétől vezérelt, módszeres kutató expedíciók után sok-sok évtizeddel, az arktikus régió egyre inkább a gazdasági és politikai érdekek érvényesítéséért folyó verseny célpontjává válik. A globális felmelegedés és a klímaváltozás hatásait övező várakozások és aggodalmak, a környezet általános állapota iránti növekvő felelősségérzet, a térség déli, szárazföldi peremét benépesítő őslakosok speciális érdekei és a tenger mélyén rejlő gigantikus nyersanyagforrások vonzereje olyan bonyolult érdekviszonyokat eredményezett, amelyek a versengés, az összefogás, a nemzetközi normaalkotás összetett eszközrendszerét teszik szükségessé.

A kétpólusú világrend felbomlása nyomán az elmúlt évtizedekben Európa legészakibb régióiban is jelentősen átalakultak a geostratégiai viszonyok; a katonai blokkok közötti éles szembenállás helyébe a pragmatikus együttműködés és a gazdasági verseny lépett, amely előtt a globális kihívások – például a klímaváltozás vagy a környezetszennyezés – és az energiabiztonság számos újkeletű problémája, nem utolsósorban pedig a felsejlő üzleti lehetőségek időről időre újabb távlatokat nyitnak.

---

* Bár szerző a Külügyminisztérium munkatársa, jelen tanulmány az ő magánvéleménye, nem tekinthető a Külügyminisztérium álláspontjának.

Az északi sarkvidék iránt megnyilvánuló, élénkülő figyelem okait a gazdasági szempontok mellett a térség stratégiai jelentőségének növekedésében kell keresnünk, amelynek háttérében mindenképp az elmúlt néhány évtized globális politikai fejleményei húzódnak meg. Korábban a régió a nemzetközi kapcsolatrendszerben jórészt a katonai blokkok közötti egyensúly demonstrációs terepeként szerepelt, ahol közvetlen közelből néztek farkasszemet egymással a NATO és a Varsói Szerződés, illetve az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió léghárító rakétarendszerei és nukleáris fegyverzettel ellátott tengeralattjárói.¹ Mostanra – a közvetlen katonai szempontokat némiképp háttérbe szorítva – a gazdasági, környezeti, energiabiztonsági célok adják a régió stratégiai jelentőségét. A tenger és a zsugorodó jégpáncél alatt rejtőző ásványi kincsek kitermeléséhez és a megnyíló szállítási lehetőségekhez fűzött remények nyomán megélné a terület fölötti fennhatóságért vívott – egyelőre csupán nemzetközi jogi – küzdelem is. A megújult figyelem reflektorfénye pedig szerencsés módon rávilágít a növekvő gazdasági aktivitás káros velejáróitól fenyegetett, számos helyen még érintetlen természet és az itt élő, kis és fogyatkozó létszámú, hagyományos életmódját őrizni próbáló őslakosság problémáira is. Ezek a kérdések egyre növekvő mértékben határozzák meg a nemzetközi közösség különböző szervezeteinek, valamint az érintett országok belső intézményeinek és egymás közötti kapcsolatainak napirendjét.

Az Északi-sark régiójának pontos definíciója hiányában az egyes érintett országok meghatározásából kell kiindulnunk; általában az északi sarkkörtől vagy az északi szélesség 60., 62. fokától északra elterülő szárazföldi és tenger borította területek, szigetek tartoznak ide, a legnagyobb kiterjedésű országok pedig rendszerint pontosan rögzítik, hogy mely közigazgatási egységeiket sorolják ide.²

Noha az Északi-sarkvidék egészének a globális folyamatokban játszott szerepe vitathatatlanul növekszik, az alábbiakban – a legfőbb tendenciák felvázolása mellett – annak európai, illetve oroszországi szeletére, a Jeges-tenger, illetve a Norvég-tenger – Barents-tenger – Fehér-tenger – Kara-tenger határolta területre összpontosítjuk figyelmünket, ahol a fentiekben említett kibontakozó tendenciák a leginkább tetten érhetőek. Arra teszünk tehát kísérletet, hogy röviden áttekintsük az Európa legészakibb régióiban napjainkban megfigyelhető folyamatokat, amelyek a térség belső dinamikáját és a nemzetközi erőterben játszott szerepét alakítják. Ennek során figyelmet szentelünk azoknak a főbb kérdéseknek, amelyek a versengés háttérében meghúzódnak csakúgy, mint a globális kihívások helyi kezelésére tett kezdeményezéseknek és a térségbeli fejlődés várható irányainak. Ilyen módon alkalmunk lesz látni, hogy az itteni szereplők – mindenképp Norvégia és Oroszország³ – helyzete, ambíciói és egymáshoz fűződő viszonya miként alakul az új kihívások függvényében.

A térség és főszereplői

Az Északi-sark vidékének európai szelete

Európa arktikus részén négy ország – Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország – osztozik, közülük Norvégia és Oroszország rendelkezik tengeri zónákkal, szigetekkel a sarkvidéki régióban. A térség legfőbb jellemzője a szélsőséges hideg és a jég, ez utóbbi jégpáncél, jégtáblák, gleccserek vagy örök fagy formájában. A klímaváltozás már tapasztalható és prognosztizált hatásai vegyes reakciókat váltanak ki a sarkvidéki államok és szervezetek képviselőiből. A jégtakaró olvadására⁴ és az ebből fakadó környezeti hatásokra, a tengerek vízszintjének emelkedésére, a biológiai sokszínűség – például a jegesmedvék – veszélyeztettségére a környezet védelmét elsődleges kérdésként kezelő országok és szervezetek – például Grönland, IPCC⁵ – mint komoly fenyegetésre tekintenek. Mások pedig – például Oroszország – a sarkvidéki jégtakaró összehúzódásában, a tengereket borító jégpáncél elvékonyodásában és a fagyos időszakok lerövidülésében vagy netán megszűnésében új kereskedelmi útvonalak, gazdasági lehetőségek megnyílását is látják. A globális veszélyforrások kezelésének a különféle államközi fórumok napirendjén való egyre markánsabb megjelenése szükségszerűvé teszi, hogy a nemzetközi porond szereplői az érdekharcok mellett is összetett szemlélettel közelítsék meg az együttműködést igénylő problémákat. Az Északi-sarkvidéken és különösen annak európai szejelén a globális szempontok és az egyes országok gazdasági érdekei is küzdenek egymással.

Az Északi-sark térségének nemzetközi jogi helyzete

A tengerekkel, így a Jeges-tengerrel és a hozzá kapcsolódó arktikus tengerekkel kapcsolatos legfontosabb kérdések nemzetközi jogi kereteit az ENSZ aláírásra 1982-ben megnyílt, 1994-ben hatályba lépett és 2010. január 1-jén 160 részes állammal rendelkező *Tengerjogi Egyezménye* (United Nations Convention on the Law of the Sea – UNCLOS) határozza meg. Az Egyezményt az Amerikai Egyesült Államokon kívül a Jeges-tenger valamennyi part menti állama – Dánia (Grönland), Kanada, Norvégia, Oroszország – ratifikálta.⁶ Az UNCLOS rögzíti a part menti államok kizárólagos gazdasági övezetét (Exclusive Economic Zone – a partvonalat követő 200 tengeri mérföldes, kb. 370 km-es sáv), illetve az esetleges – legfeljebb 350 mérföldig terjedő – kiterjesztés feltételeit, amennyiben az adott ország kontinentális talapzata a tenger mélyén túlnyúlik a kizárólagos gazdasági övezeten. Az érintett államok ezt a szerződés ratifikálását követő 10 éven belül az ENSZ Kontinentális Talapzatot Megállapító Bizottságánál (United Nations Commission on the Limits of the Continental Shelf – CLCS) kérelmezhetik, de igényüket tudományosan megalapozott bizonyítékokkal kell alátámasztaniuk.

Tekintettel arra, hogy a kizárólagos gazdasági övezet határai rendkívül nagy jelentőséggel bírnak, ha a tenger nyújtotta lehetőségek – ásványi kincsek, halászat, sarkkutató, hajózás stb. – kiaknázásáról van szó, érthető, hogy az északi-sarki területek és tengerszakaszok fölötti jogi fennhatóság megállapításáért az érintett országok komoly erőket mozgatnak meg. A tengeri határok és a helyenként egymásba nyúló kizárólagos gazdasági övezetek elhatárolása okozta konfliktusok mellett a Jeges-tenger fenekének több domborzati képződménye is tudományos és területi vitákat váltott ki.⁷ Oroszország, amely a sarkvidéki befolyási övezet meghatározásában hagyományosan inkább az úgynevezett szektorális szemlélet híve,⁸ azaz az országhatár meghosszabbításával egybeeső hosszúsági körök szerint osztaná fel azt, szemben a part menti sáv alapelvével, 2001-ben benyújtotta igényét 1,2 millió négyzetkilométernyi arktikus terület fennhatóságának megállapítására. Moszkva 2005-ben és 2007-ben két kutatóexpedíciót szervezett, hogy tudományos bizonyítékot szolgáltatassanak arra a feltételezésre, mely szerint a Lomonoszov- és a Mengyelejev-hátság nevű tenger alatti hegyvonulatok a szibériai kontinentális talapzat folytatásai, nem pedig arról több tízmillió évvel ezelőtt leszakadt darabok.⁹ A Lomonoszov-hátság fölötti terület egy részére Dánia és Kanada is jogot formálna, s a kérdés végleges rendezése jelentős mértékben befolyásolhatja majd az energiaforrásokkal való rendelkezés jogát.

Az északi Jeges-tenger partvidékén osztozó országok képviselői a Grönlandon 2008 májusában tartott konferenciájukon (Arctic Ocean Conference) elfogadott nyilatkozatukban (*Ilulissat Declaration*) egyébként kijelentették, hogy nem tartják szükségesnek átfogó nemzetközi szabályozó rendszer kidolgozását a Jeges-tengerrel kapcsolatos kérdések rendezésére, mert a *Tengerjogi Egyezményt* erre alkalmasnak tartják. Állást foglaltak továbbá a tengeri környezet megóvásának, a hajózás biztonságának növelése, a szennyezések megelőzésének szükségessége mellett. A *Nyilatkozat* bevezetője két mondatba sűrítve összefoglalja a sarkvidékkal kapcsolatos legfőbb aktuális kérdéseket: „Az északi Jeges-tenger számottevő változások küszöbén áll. A klímaváltozás és a jégolvadás várhatóan hatással lesz a sérülékeny ökoszisztémákra, a helyi népesség és az őslakosság közösségeinek megélhetésére és a természeti erőforrások lehetséges kitermelésére.”¹⁰

Együttműködés az Északi-sarkért

A sarkvidék fenntartható fejlődését és környezeti állapotának megőrzését célzó intézkedések összehangolása és a közös cselekvés érdekében 1996-ban Dánia (Grönland és Feröer), Finnország, Izland, Kanada, Norvégia, Oroszország, Svédország és az USA által, az őslakos népcsoportok szervezeteinek állandó részvételével létrehozott kormányközi magas szintű fórum, az Északi-sarki Tanács (Arctic Council) tevékenysége a régió jövője szempontjából leg-

fontosabb kérdésekre – fenntartható fejlődés, tengeri környezet védelme, flóra és fauna megőrzése, katasztrófavédelem és -megelőzés, szennyező anyagok stb. – irányul. A szervezet szoros figyelemmel kíséri az Északi-sark, a sarkvidéki tengerek állapotának alakulását, a klímaváltozás hatásait, jelentéseket készít, ajánlásokat fogalmaz meg, adatokkal, kutatási eredményekkel, követendő gyakorlatok kimunkálásával igyekszik segíteni más nemzetközi szervezetek és a kormányok munkáját.¹¹

Az Északi-sark által megtestesített problémák és lehetőségek súlyát felismerve, az Európai Unió is elkezdte a térséggel kapcsolatos egységes politikája kidolgozását, amely – tiszteletben tartva az érintett államok jogait – felválna az Unió közös érdekeit és kötelezettségeit a sarkvidék vonatkozásában. A Külügyek Tanácsának 2009. december 8-i ülésén elfogadott Tanácsi Következtetések szerint az EU északi-sarki politikájának a klímaváltozás káros környezeti hatásainak mérséklése, a különleges élővilág megőrzése és a nemzetközi jog specifikus rendelkezései mellett abból kell kiindulnia, hogy az Északi-sark vidéke a béke és a biztonság térsége legyen, a jégtakaró olvadása és a klímaváltozás egyéb hatásai következtében megnyíló közlekedési, ásványianyag-kitermelési és egyéb gazdasági lehetőségek kiaknázása pedig felelős, fenntartható és körültekintő módon történjen.¹²

Együttműködés Európa északi végein – a Barents-tengeri régió

Az Európa legészakibb országait – Dániát, Finnországot, Izlandot, Norvégiát, Oroszországot, Svédországot – tömörítő Barents Euro-Arktikus Tanács (Barents Euro-Arctic Council) 1993-ban azzal a céllal jött létre, hogy a kétpólusú világrend összeomlását követően előállt új helyzetben a korábbi szembenállás helyébe a közös – mindenekelőtt környezeti – problémák együttes megoldására irányuló együttműködést állítsa, és ezzel hozzájáruljon a térség hosszú távú stabilitásának megteremtéséhez. A kormányközi struktúrát az érintett országok 13 megyéje alkotta Barents Regionális Tanács egészíti ki, munkájukat pedig három őslakos népesség – lappok, vepszék, nyenyecék – képviselőiből álló munkacsoport segíti.¹³

A mostanra szerteágazóvá vált, kulturális, tudományos, gazdasági kérdésekkel is foglalkozó Barents-tengeri együttműködés kialakításának egyik fontos mozgatórugója – miként a tágabb európai térség másik regionális szervezetéé, a Balti-tengeri Államok Tanácsáé is – az a szándék volt, hogy a konfrontációt felváltó korszakban bizalomépítő lépésekkel kialakítsák azokat a kereteket, amelyek lehetővé tették Oroszország bevonását és konstruktív részvételét a regionális kooperációban, és ezáltal megkönnyítsék a közös, összehangolt cselekvést a régió jövője szempontjából fontos területeken. A Szovjetunió felbomlása utáni belpolitikai és gazdasági instabilitás, a reformfolyamat bizonytalanságai Oroszország térségbeli szomszédait különösen nagy aggodalommal töltötték el. Gazdasági, kereskedelmi és biztonsági

érdekeik, a környezeti és egyéb veszélyforrásokkal – leépülő, a környezetet erősen szennyező üzemek, katonai és hadiipari komplexumok, korszerűtlen atomerőművek, az irányítás és az ellenőrző mechanizmusok szétesése, migrációs, járványügyi problémák, határokon átnyúló bűnözés – kapcsolatos fellegeik ezért határozott lépésekre sarkallták az észak-európai államokat. A kezdeményezések az együttműködés struktúráinak kialakítása mellett a segítségnyújtásra is kiterjedtek.¹⁴ Az így kibontakozó sokrétű kooperáció fő elemei és irányai az Európai Unió Oroszországra és különösen annak északnyugati részére irányuló politikájában, az 1999-ben elfogadott, majd 2006-ban megújított Északi Dimenzióban is helyet kaptak.

Az 1 755 800 km²-nyi területű, keleten az Urálig és Novaja Zemljáig terjedő régió névadója a 16. században élt holland hajósról és felfedezőről, Willem Barentsről elnevezett tenger. A Norvégia, Oroszország szárazföldi partvidéke, valamint egyrészt a Svalbard-szigetek (Spitzbergák), másrészt a Ferenc József-föld és Novaja Zemlja szigete által határolt, 1 424 000 km² felületű, 282 000 km³ tömegű¹⁵ Barents-tenger Európa egyik utolsó épnék mondható tengeri ökoszisztémája, amely – sajátos éghajlati viszonyai mellett – a biológiai sokszínűség tárháza is. A tenger stratégiai jelentőségét a hidegháború idején a NATO és a Szovjetunió közötti határvonal, a szovjet haditengerészeti flotta mozgásában, az Atlanti-óceánra való kijutásában játszott szerepe, valamint a közelben elhelyezett szovjet atomarzenál adta. Napjainkban a mélyén rejlő óriási szénhidrogén-kincs, a várhatóan megelégnélő vízi szállítások és az ezzel párhuzamosan sokasodó környezeti veszélyforrások miatt növekszik a Barents-tengerre irányuló figyelem.

Az Atlanti-óceán felől érkező meleg áramlatoknak köszönhetően a Barents-tenger délnyugati része jégmentes, ami ezen a részen megkönnyíti a közlekedést és a szénhidrogén-kitermelést. Vízyűjtő területének legnagyobb része Oroszországban található, ahonnan az év nagyobbik részében jég borította Fehér-tengeren keresztül jutnak el a folyóvizek a Barents-tengerbe. Az egyelőre még jó állapotúnak tekintett Barents-tenger vízminőségére leselkedő legnagyobb veszélyt a fokozódó szénhidrogén-kitermelésből és -szállításból fakadó olajszennyeződés, a radioaktív környezetkárosítás, a túlzásba vitt halászati tevékenység és az idegen állat- és növényfajok ökoszisztémára káros betelepítése jelenti. A nemzetközi közösség és az egyes államok ezért nagy hangsúlyt helyeznek ezekre a kérdésekre és a lehetséges veszélyek megelőzésére. A teendőik sorában a tenger állapotának folyamatos figyelemmel kísérése mellett a szénhidrogén-kitermelés és a hajózás biztonságát szolgáló óvintézkedések kidolgozása, jelző- és kommunikációs rendszerek, mentési és kárelhárítási szolgáltatások kialakítása, a klímaváltozás hatásaival kapcsolatos kutatások támogatása egyaránt szerepel.¹⁶

A térség társadalmi, gazdasági, kulturális tekintetben sokszínű; a Skandináv-félszigettel Európa legfejlettebb és legsikeresebb társadalmi és gazdasá-

gi modelljét működtető országait, valamint a modernizáció és a társadalmi-gazdasági fejlődés egyenletlenségeivel küzdő, gigantikus erőforrásokkal rendelkező, politikai berendezkedését tekintve a nyugati demokráciáknál centralizáltabb és tekintélyelvűbb, ám a piacgazdaság és a jogállam alapintézményeivel rendelkező Oroszország iparosodott északnyugati részeit egyaránt magába foglalja. A Barents-tengeri régió összlakosságának lélekszáma kb. 5 540 000; az oroszországi részen a népsűrűség 3,5 fő/km², míg Norvégiában csupán 1,5.¹⁷ A térségben élő orosz lakosságot főként az ipar – kohászat, bányászat, fa- és papíripar, szénhidrogén-kitermelés – foglalkoztatja. A gazdasági átmenet nehézségei, a halászatnak a kvóták csökkenése miatti visszaesése és a katonai jelenlét zsugorodása következtében azonban 1989 és 2000 között jelentős mértékben, 33%-kal csökkent az itt élők száma.¹⁸

A régió sajátosságaihoz tartoznak a csekély és fogyatkozó lélekszámú, de évszázadok-évezredek óta az itteni szélsőséges éghajlati viszonyok között élő, létfenntartásukat hagyományos, a modern civilizáció átkaitól és áldásaitól folyamatosan háttérbe szorított gazdálkodási módszerekkel biztosítani igyekvő őslakos etnikumok is. Noha ősi kultúrájuk, életmódjuk megőrzésének segítésére egyre több nemzetközi egyezmény és nemzetállami jogszabály születik, ezek eredményessége részleges. A modern nagyipar szálláshelyükön való megtelepedése, az ásványi kincsek és a szénhidrogének szervezett kitermelése és szállítása, a természeti környezet ezzel járó változásai, az urbanizáció, a munkaerőimportból fakadó népességnövekedés és az ebből következő asszimiláció, a nomád állattartás szempontjait nehezen toleráló földhasználati szabályozások, nem utolsósorban esetenként az oktatáspolitikai eredményeként a kultúra és az anyanyelv elvesztése ezen népcsoportok lassú felmorzsolódásához vezet.

Norvégia

A Skandináv-félsziget atlanti térséghez fűződő kapcsolatrendszerében a viking kor óta meghatározó szerepet játszó Norvégia stratégiai pozíciója a hidegháború végével átalakult ugyan, de jelentőségét Oroszországgal közös határa, az atlanti vizekre vezető orosz kijárat közelsége, az Európa szénhidrogénekkal való ellátásában játszott szerepe¹⁹ és nem utolsósorban sikeres és vonzó társadalmi berendezkedése, valamint magas tudományos-technológiai színvonala változatlanul alátámasztja. Az ország északi részével határos tágabb – tengeri és szárazföldi – régió életét meghatározó folyamatok, az ottani gazdasági, szociális, kulturális és környezeti viszonyok fenntartható fejlesztése megkülönböztetett jelentőségű Norvégia számára. Ez alapvető kül- és biztonságpolitikai kérdés is, hiszen az itt jelentkező problémák – környezetvédelem, a tengeri közlekedés biztonsága, nukleáris biztonság, energiaforrások kiaknázása, a NATO katonai védelme, helyi hagyományok, kultúrák megőrzése – kezelését a nemzetközi közösség is szem előtt

tartja. Norvégia ezért kiemelkedően fontos kérdésként kezeli a legészakibb régiókhöz fűződő viszonyát, aktív szerepet játszik az Északi-sarkkal kapcsolatos nemzetközi együttműködésben és sokoldalú kooperációt alakított ki Oroszországgal, igyekezve bevonni szomszédját a nemzetközi biztonság és stabilitás erősítése szempontjából is fontos tevékenységekbe. Ennek során szinergiára törekszik a különböző regionális struktúrákban – észak-európai országok együttműködése, Barents Euro-Arktikus Tanács, Északi-sarki Tanács – fílió tevékenységgel. Norvégia energiapolitikája – amelyet kül- és biztonságpolitikájának elválaszthatatlan részeként tart nyilván – az utóbbi időben egyre inkább az északi térség felé fordult, amely a számottevő földgáz- és kőolaj-kitermeléssel rendelkező ország (L. alább) számára újabb lehetőségeket tartogat, mind saját területén, mind nemzetközi együttműködés keretében. Az északi térség fejlesztésével kapcsolatos stratégiában fontos szerep jut továbbá a környezetvédelemnek, az őslakosok helyzetének, a tudományos kapcsolatoknak és a célzott – a sarkvidékre irányuló – kutatásoknak is.²⁰

Norvégia északi régiójának fejlesztésében a nemzetközi kereskedelemben játszott elosztó szerep erősítése is helyet kap. Ilyen az a – szomszédos országok által is támogatott – elképzelés, amely egy kelet-nyugati közlekedési folyosó végpontjaként a narviki kikötőn keresztül tenné lehetővé a Kínából és Közép-Ázsiából érkező áruk továbbítását Észak-Amerikába. Az Oroszországon, Finnországon és Svédországon át vezető, a transzszibériai vasút és az ahhoz kapcsolódó leágazások bázisán kialakítandó áruszállítási útvonal – Northern East-West Freight Corridor – 2003-ban megfogalmazott terve az európai és eurázsiai közlekedési infrastruktúra folyamatban lévő, uniós támogatást élvező²¹ fejlesztésének (TEN, TRACECA) révén, a zsúfoltabb Nyugat-Európát elkerülve, Észak-Európán keresztül teremtené szállítási lehetőséget Ázsiából Észak-Amerikába.²²

Az Orosz Föderáció

A 19. századi orosz haditengerészet kiemelkedő alakjának, Sz. O. Makarov admirálisnak tulajdonítják a mondást: „Ha Oroszországot egy épülethez hasonlítjuk, el kell ismerni, hogy a homlokzata a Jeges-tengerre néz”.²³ A Szovjetunió szétesését követő gazdasági válság és politikai bizonytalanság után a 21. század elejére ismét a világpolitika fontos szereplőjévé váló ország északi régiója gazdasági, katonai, védelmi, stratégiai és természeti szempontból egyaránt óriási jelentőségű. Noha Oroszország hatalmas kiterjedésű és jó részt az ázsiai kontinensre eső északi peremvidékének európai része ma már nem ugyanolyan szerepet játszik a nemzetközi katonai erőegyensúly fenntartásában, mint a hidegháború idején, ez a terület az orosz stratégiai érdekek érvényesítése és védelme szempontjából változatlanul alapvető fontosságú. Ráadásul ebben a térségben található az orosz gazdaság egyik leglé-

nyegesebb fundamentumát jelentő fosszilis energiahordozók eddig feltáratlan tartalékainak túlnyomó része.

A sarkvidéki zóna fejlesztéséről 2008 szeptemberében elfogadott, 2020-ig szóló koncepció²⁴ Oroszország stratégiai erőforrásainak alapvető tárházaként jelöli meg ezt a térséget, ahol a béke és együttműködés megőrzése, a különleges ökoszisztéma védelme és az északi tengeri útvonal egységes kommunikációs rendszerként való kiépítése képezi az ország legfőbb nemzeti érdekeit. Az elérendő célok legfontosabbika a térségben található stratégiai jelentőségű nyersanyagok – szénhidrogének, egyéb ásványok, halászati és erdészeti erőforrások – fokozott kiaknázása, az országhatár védelme és a katonai biztonság, a természeti környezet megőrzése, a gazdasági tevékenység káros hatásainak kiküszöbölése, az egységes telekommunikációs térség kialakítása, a tudományos és technológiai fejlesztés, valamint a nemzetközi együttműködés erősítése. A célok eléréséhez a koncepció szükségesnek tartja a jószomszédi kapcsolatok és a regionális nemzetközi együttműködés erősítését, a tengeri határok és Oroszország tengeri felségterületének, különleges gazdasági övezete pontos határainak rögzítését, a tengeri közlekedés biztonságát szolgáló rendszerek kiépítését, a nyersanyag-kitermelés és -szállítás infrastruktúrájának fejlesztését, valamint az őslakosság helyzetének javítását. A koncepció szerint az arktikus térségnek a 2016–2020 közötti időszakra Oroszország vezető stratégiai bázisává kell válnia.

A versengés és az összefogás területei

Őslakosok, kis lélekszámú őshonos népek

Európa északi peremvidékén több olyan népcsoport él, amelyek a nemzetközi jog – pontosan körülírt definíció nélküli – fogalomtára²⁵ szerinti „őslakos” (indigenous) kategóriába tartoznak. Általános jellemzőjük sajátos nyelvük és kultúrájuk, valamint hogy a szálláshelyük többségi népesség általi meghódítását vagy birtokba vételét megelőző idők óta, folyamatosan élnek ugyanazon a területeken, lélekszámuk kicsiny, nomád-félnomád vagy félig letelepült életmódot folytatnak és hagyományos foglalkozásokat űznek.

Az őslakos – nem csupán északi – népcsoportok helyzetének, jogainak szabályozására több nemzetközi dokumentum is született, az azokban foglaltak alkalmazása azonban, miként az egyes érintett országok belső struktúrái és jogszabályai is, jelentős eltéréseket mutathat. Az 1989-ben elfogadott és az északi-sarki államok közül eddig csak Dánia és Norvégia által ratifikált 169. ILO (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) *Egyezmény a Független Országokban Élő Őslakosokról és Törzsi Népekről* (ILO Convention [169] Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries)²⁶ előírja a diszkrimináció tilalmát és az érintett népcsoportok segítését kultúrájuk, hagyomá-

nyos életterük, életmódjuk megőrzésében. Az *Őslakos Népek Jogairól 2007-ben kiadott ENSZ-nyilatkozat* az őslakosok önrendelkezési és autonómiára való joga mellett is állást foglal.²⁷

A Barents Euro-Arktikus Tanács 2009-ben új akcióttervet fogadott el a régióban élő kisebbségek – elsősorban a lappok, vepszék, nyenyecék – életkörülményeinek, gazdasági és kulturális viszonyainak fejlesztésére. Ennek célja elősegíteni az érintett népcsoportok jogainak, gazdaságuk, társadalmuk alapjainak erősítését, kultúrájuk és nyelvük biztosítását, egymás közötti együttműködésüket és a térség egyéb népeivel való, egyenrangúságon és megértésen alapuló együttélésüket. Az akciótterv feladatul szabja továbbá, hogy a Finnországban, Norvégiában és Svédországban egyaránt működő lapp parlamentek – a népcsoport kulturális autonómiájának letéteményesei – figyelemmel kísérik és támogatják az önrendelkezés hasonló intézményének létrehozatalát Oroszországban.²⁸

Az ország- és legelőhatárokkal nehezen összeegyeztethető tradicionális gazdálkodást űző lappok jogainak biztosítása régebbi korokban is külön odafigyelést igényelt; a Dánia-Norvégia és Svédország között 1751-ben kötött határ-megállapodást kiegészítéssel látták el (*Sámi Codicil*), amely engedélyezte a lappok számára, hogy rénszarvasaikat a határon át terelgessék. Az 1826-ban kötött norvég-orosz határegyezmény pedig az oroszországi lappok számára tette lehetővé a norvég oldalon való lazachalászatot.²⁹

Az észak-európai országok közül Norvégiában él a legtöbb – kb. 40 000 – lapp, Skandinávia egyetlen őshonos népcsoportja. Kulturális autonómiájukat 1989 óta a Sametinget nevű érdekképviseleti szerv szolgálja, amely évente jelentős összegű állami támogatást használhat fel kulturális és egyéb életmód-megőrzési programokra.³⁰ Finnország és Svédország néhány ezres lapp népcsoportjai szintén rendelkeznek ezekkel az előnyökkel, gazdasági jogaik teljes körű gyakorlása azonban itt sem problémamentes.

A lappok saját helyzetüket – az állami támogatások és az emberi jogok iránti tiszteletre alapozott politikai berendezkedés ellenére – a demokratikus mintaállamoknak tekintett észak-európai országokban sem tartják ideálisnak. A nekik otthont adó országok hozzájuk fűződő viszonyát nem ritkán jellemzik a „gyarmatosító” jelzővel.³¹ A legfőbb problémát a földek, erdők, vizek területhasználati jogának rendezetlensége okozza. A lappok – és a tágabbi északi régió egyéb őslakosainak – hagyományos életmódjához hozzátartozik a – nomád vagy letelepült formában űzött – rénszarvastenyésztés, amelynek legelőhatárokat nem ismerő ősi szabályai nehezen egyeztethetők össze a földtulajdonlás piaccgazdasági rendszerével. A nomád és a letelepedett lappok közötti különbségtétel, az oktatási rendszer által is elősegített asszimiláció, a rénszarvastenyésztés speciális igényeinek a szabályozás során való figyelmen kívül hagyása mind-mind a skandináv lappok sérelmeihez tartozik.³²

Oroszország méreteivel, jogtörténeti sajátosságaival önálló fejezetet alkothatna bármely, az őshonos népekről szóló rövid összefoglalásban, mindazonáltal örvendetes tény, hogy az itteni őslakosság egyre inkább részévé válik a világ más részein élő, hasonló sorsú etnikai közösségek együttes nemzetközi fellépésének és aktivitásának, melynek során kultúrájuk, hagyományaik megőrzéséért, különleges életmódjuknak és gazdálkodási rendszerüknek az emberiség pótolhatatlan tudásaként és értékeként való kezeléséért szállnak síkra. Oroszország északi peremvidékén 39 kis létszámú őshonos népcsoport él, pár szától néhány ezerig-tízezerig terjedő lélekszámú közösségekben, a teljesség igénye nélkül: lappok, nyenyecsek, hantik, manysik, evenek, evenek, dolganok, csukcsok, eszkimók, korjakok, jukagirok, szelkupok, nganaszanok stb. Összlétszámuk 1989-ben 181,5 ezer volt, s ezzel az északi területek lakosságának 2%-át alkották.³³

Oroszországban az őslakosok helyzete az utóbbi évszázadban drámai átalakuláson ment át. Az államhatalommal a 18. század végétől, a 19. század elejétől kerültek folyamatos kapcsolatba, majd a szovjet korszakban a hagyományos életmód megőrzéséhez nyújtott állami támogatáshoz társuló erőteljes oroszosítás és a nagyszabású iparosítással járó környezeti-demográfiai változások számos konfliktushelyzetet eredményeztek. Az urbanizáció, a migráció és az ezekhez társuló asszimiláció erősödése mellett az 1990-es évek elején a piactudomány viszonyaira való áttérés is nehezítette a főként nomád rénszarvastenyésztésből élő és ehhez óriási területek használatát igénylő őslakosok helyzetét.³⁴ Oroszország északi peremvidékén él a világ házasított rénszarvas-populációjának kétharmada, s az állatok legelőről legelőre több száz kilométeren át való terelése az őslakosok egyik fő elfoglaltsága.³⁵

A Szovjetunió szétesését követően, 1991-ben az északi peremterületekről hozott törvény megszüntette az itteni közösségeknek, településeknek korábban juttatott állami támogatásokat, ami az életszínvonal és a foglalkoztatottság jelentős visszaeséséhez, a munkanélküliség megnövekedéséhez, a képzett munkaerő elvándorlásához vezetett.³⁶ Noha a tendencia az 1990-es évek közepére megfordult, az őslakosok lélekszáma tovább csökkent.³⁷ Ennek hátterében a növekvő halálozási ráta, az országos átlag 1,7-szeresének megfelelő gyerekhalandóság, a születésszám csökkenése, a válások számának növekedése, az alkoholizmus problémája keresendő. A képlet azonban korántsem egységes; a negatív tendenciák kisebb mértékben jelentkeznek a hagyományos gazdálkodást megőrző csoportok körében, amellyel azonban az 1990-es évekig az őslakosok nem egészen egyharmada foglalkozott.³⁸ A szovjet időszakban az állami tulajdonban lévő földterületeken többnyire kolhozokban, szovhozokban űzött halászat és rénszarvastenyésztés keretei a rendszerváltáskor megszűntek, s utóbb a nyomukban létrejött üzemek, részvénytársaságok sokasága vált veszteségessé. A szénhidrogén-kitermelés növekvő területigénye és az állami támogatás elmaradása következtében 1990 után egy

évtized alatt jelentős mértékben, 40–80%-kal csökkent a háziasított rénszarvasok száma (1 millió 182 ezerre),³⁹ noha tenyésztésük korábban – az állatok szállítási szolgáltatásba való bevonása érdekében is – kifizetődő vállalkozás volt az őslakosok számára.

Az északi őslakos népekkel kapcsolatos orosz állami politika az 1990-es évektől kezdve a „paternalizmusról a partnerségre való áttérés” jegyében alakult. Oroszországban az 1990-es években számos program született az őslakosok gazdasági és szociális viszonyainak javítására, kellő mennyiségű forrás hiányában azonban ezek csekély eredménnyel jártak.⁴⁰ Noha a szabályozás manapság ismét teret enged az önigazgatás, a kulturális autonómia eszközrendszerének, a hagyományos területhasználat és az ipari hasznosítás érdekeinek összehangolását a jogszabályok nem rendezik megnyugtatóan.⁴¹ Ezen a téren az előrelépést segítheti, hogy 2009 májusában kormányrendeletben határozták meg azokat a területeket, amelyek – összhangban a kis létszámú őslakos közösségek jogainak védelméről hozott törvénnyel⁴² – e népcsoportok hagyományos élőhelyei és tradicionális gazdálkodásának színterei.⁴³

Kulturális téren a szovjet rendszer megalakulása után célul tűzte az ország északi régióiban élő őslakosság „felvilágosítását”, oktatásának megszervezését, körükben az analfabétizmus felszámolását. Az északi iskolák megteremtését előíró 1918-as dekrétum még a kisebbségi nyelveken való oktatás megteremtését irányozta elő, ám hamarosan bevezették iskoláikban az orosz nyelv kötelező oktatását is, majd arról is határozat született, hogy a nomád népcsoportok gyerekeit internátusokban összegyűjtve, megszokott közegükből kiemelve kell képezni, s ez az iskolaforma el is terjedt. Mindemellett az 1920-as évek kultúrpolitikájában még erőteljesebb volt a nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzésére való törekvés, amit a „nemzetiségi iskola” megteremtése is mutatott. Az alfabetizáció szükségességét indokolta, hogy az őslakos népek körében a többségi népcsoporténál jóval alacsonyabb volt az írástudók aránya.⁴⁴ Az írásbeliség hiányának pótlására 1929-ben a Leníngrádi Egyetem élő keleti nyelvekkel foglalkozó intézetének bázisán létrehozott Nemzeti Nyelvek Bizottsága kidolgozta az egyes nyelvek által használandó ábécét. Az 1936-os alkotmány felszámolta az északi nemzetiségi körzetek önigazgatására 1926-ban létrehozott nemzeti tanácsok, gyűlések és a „benszülettek” kerületi végrehajtó bizottságainak („tuzrik”) rendszerét, s ezzel megkezdődött a hagyományos kultúra megőrzését szolgáló keretek szűkítése. A kulturális autonómia megszüntetésével párhuzamosan 1938-ban kötelező tantárggyá tették az iskolákban az orosz nyelvet, majd az 1948-ban bevezetett új tanterv csak az általános iskola első két osztályában tette lehetővé az őshonos nyelv alapnyelvként való oktatását.⁴⁵ A nomádok letelepítésére indított kampánnyal egy időben, az 1950-es évek elejétől fokozatosan minden tantárgy esetében áttértek az orosz nyelvű tanításra, az 1958-as reform pedig minden szinten megerősítette az orosz nyelv domináns szerepét

az oktatásban. Ezzel párhuzamosan, az északi területeken végrehajtott nagyarányú iparosítás következtében, jelentős bevándorlás indult meg e területekre, és az iskolai rendszer egyre inkább az ő igényeikhez igazodott.⁴⁶

Az őslakosok hagyományos gazdálkodásának, életmódjának megőrzésére irányuló igyekezet az elkerülhetetlen kulturális, urbanizációs, szociális tendenciák mellett főként a földhasználati jog kapcsán kerül összeütközésbe az iparosítás érdekeivel. Ezt a konfliktust jól szimbolizálja az oroszországi földgázkitermelés egyik „zászlóshajója”, a Jamal-félsziget lelőhelyeinek feltárása, amelyek egyes becslések szerint 16-22 billió köbméter földgázt rejthetnek. Az 1980-as években indult, az utóbbi időszakban azonban intenzívebbé vált és a nagyarányú fejlesztés előtt álló⁴⁷ kitermelés következtében jelentős mértékben zsugorodott a legelőterület, az utak, vezetékek építése, a lelőhelyek kiszolgálásával járó forgalom, stb. pedig növeli a zajterhelést, illetve a levegő és a vizek tisztaságát is veszélyezteti. Az ökoszisztéma sérülése érzékenyen érinti az itt élő, jelenleg kb. tízezer főt számláló nyenyec őslakosság mindennapjait. Az Urál-hegységtől északra, az Ob folyó völcsértorkolata mentén a Kara-tengerbe nyúló Jamal-félsziget ugyanis – a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet részeként – legalább ezer éve a nyenyec őslakosság hagyományos nomád pásztorkodásának színhelye is. A nyenyec rénszarvaspásztorok az itteni legelőkre hajtják fel nyaranta állataikat, akár 1200 km-t is megtéve az erdősáv határától a tundrán át. A természetes környezet állapotának romlása és a rendelkezésre álló tér beszűkülése mellett azonban az iparosítás pozitív hatásokkal is jár a nyenyec életére; a jobb szociális és egészségügyi ellátás, a szolgáltatások könnyebb elérése ezek közé sorolható. Biztató, hogy a tundra övezetben ez az egyetlen térség, ahol a Szovjetunió szétesését követő visszaesés után a nomád pásztorkodók és állataik száma egyaránt növekedett.⁴⁸ Noha az ipari tevékenység mellett a klímaváltozás hatásai is nyilvánvalóan befolyásolják az őslakosság életmódját, ez utóbbi kérdések csak fokozatosan jelennek meg a közösségek fórumainak napirendjén, amelyet az elmúlt évtizedekben sokkal inkább a társadalmi-gazdasági-politikai átalakulással járó problémák, majd a szénhidrogén-kitermelés hatásai uraltak.

Az általános demográfiai, gazdasági és szociális tendenciák, az Oroszország északi peremvidékének fejlesztésére, a bányászat, a szénhidrogén- és a többi ipar, a kereskedelmi és szolgáltató tevékenység dinamizálására, a közlekedési hálózat kiterjesztésére irányuló orosz elképzelések akár csak részleges megvalósulása is valószínűleg kedvezőtlen irányba fogja befolyásolni az Oroszország északi régióiban élő őslakosság hagyományos létezésének feltételeit. Az itteni kisebbségek jövője szempontjából azonban mindenképpen előnyösnek kell tekintenünk azokat a folyamatokat és jelenségeket, amelyek a nemzeti azonosságtudat erősödésére, a kulturális, nyelvi és gazdálkodási hagyományok megőrzésére és továbbadására, valamint mindennek nemzetközi keretekben, határokon átnyúló együttműködések segítségével való ér-

vényre juttatására utalnak. Az oroszországi északi őslakosok szervezeteit tömörítő szövetség, a Raipon (Russian Association of Indigenous Peoples of the North) jó példa lehet erre.⁴⁹ Az őslakosság kicsiny lélekszámú csoportjainak megjelenése a nemzetközi porondon és az érdekérvényesítésben náluk tapasztaltabb külföldi sorstársakkal való összefogása reményt ad arra, hogy a globális kulturális sokszínűség egy fontos és pótolhatatlan elemének megőrzése közüggé válik.

Természeti erőforrások, energiahordozók

A világban tapasztalható jelenlegi népesedési trendek, a gazdasági növekedésre irányuló ambíciók fennmaradása, Kína, India és a Közel-Kelet gazdaságainak további nagyarányú bővülése az energiahordozók iránti igény várható tartós erősödését vetíti előre. Az energiahatékonyságot és a megújuló energiaforrások kiaknázását óhajtó, egyre intenzívebb szándékok és kezdeményezések ellenére feltételezhető, hogy az erőforrásokban a szénhidrogén alapú energiahordozók továbbra is meghatározó jelentőséggel bírnak majd.⁵⁰ Az utóbbi évtizedek geológiai kutatásainak és próbafúrásainak következtetése alapján az is valószínűsíthető, hogy az északi sarkvidék jégpáncélja alatt, a környező tengerek fenekén és a szárazföld méhében több helyen óriási szénhidrogén-tartalékok rejlenek.

Az USA (Alaszka), Kanada, Norvégia és Oroszország sarkvidéki területén jelenleg is számos helyen folyik kőolaj- és földgázkitermelés, a feltételezhető készletekkel kapcsolatos mérések pedig mesés számokkal keltenek várakozásokat. A lehetséges, valószínű, megjósolható és beigazolt tartalékokról megannyi szám kering a nemzetközi szakirodalomban és a sajtóban. Egyes mérések és becslések szerint a világ feltáratlan földgáztartalékainak 30 és kőolajtartalékainak 13%-a az Északi-sarkköről északra eső területek mélyén rejtezhet, főként a tenger fenekén, többnyire nem egészen 500 méteres mélységben.⁵¹ Ez azt jelentheti, hogy a föld felszínének 6%-át kitevő, 21 millió négyzetkilométernyi terület mélyén mintegy 90 milliárd hordónyi kőolaj, 47 billió köbméter (1669 trillion cubic feet) földgáz és 44 milliárd hordónyi gázkondenzátum vár még kitermelésre; az olaj jelentős része Alaszka, Grönland környékén és a Barents-tenger keleti medencéjében, a földgáz pedig főként Nyugat-Szibériában, a Barents-tenger keleti medencéjében és Alaszka sarkkörön túli részén.⁵² A feltételezett lelőhelyek jelentős része még feltáratlan, több mint 80%-uk azonban a tenger mélyén lehet, így beazonosításuk és kitermelésük roppant költséges, különleges technológiát igényel, csakúgy, mint a kinyert olaj vagy földgáz szállítása.

A vizsgálódásunk tárgyát képező európai zónában a szénhidrogén-kitermelésben és exportban Norvégia és Oroszország játszik meghatározó szerepet. Oroszországban az 1990-es évek visszaesése után a 2000-es évek elején ismét emelkedett a kőolaj- és földgázkinyerés, s az ország a világ legnagyobb

öldgáz- és második legnagyobb kőolajexportőrévé vált.⁵³ Tekintettel arra, hogy az orosz gazdaság erőteljesen függ a szénhidrogénexportból származó bevételektől,⁵⁴ a sarkvidéki régióban fellelhető tartalékok – az oroszországi össz-szénhidrogénkincs 80%-a⁵⁵ – kiaknázásához nagy reményeket fűz. Az új lelőhelyek feltárása, kitermelése, a felszínre hozott nyersanyagok piacokra való eljuttatása és az ennek kapcsán megoldandó finanszírozási, technológiai, infrastrukturális, környezetvédelmi és egyéb problémák azonban komplex, hosszú távú tervezést, stratégiát, összehangolt cselekvést és nem ritkán nemzetközi együttműködést igényelnek.

Az orosz kormány által 2003-ban elfogadott, 2020-ig szóló energiastratégia szerint, miután a legjelentősebb nyugat-szibériai gázlelőhelyek lassan kimerülnek, alapvető fontosságú lesz a nagy reményekkel kecsegtető tengeri szénhidrogénforrások feltárása és kitermelése. A stratégiában foglalt becslés szerint az Oroszország tengeri periferiája által rejtett, összesen 82 billió köbméterre becsült földgáz és 16 milliárd tonnányi kőolaj 66,5%-a a Barents- és a Kara-tenger körzetében pihen, főként a tenger mélyén.⁵⁶

A Szovjetunióban az 1970-es években indultak azok a kutatások, amelyek több, Barents- és Pecsora-tengeri lelőhely felfedezéséhez vezettek. Noha a becslések szerint a Barents-tenger mélyén rejlő szénhidrogénkincs jelentős része az orosz oldalon található,⁵⁷ megfelelő, mélytengeri technológia és pénzeszközök híján a rendkívül nagy tőkeigényű vállalkozások elhúzódnak vagy nemzetközi konzorcium keretében a kedvező – technikai és piaci – körülményekre várnak. A természeti viszonyok miatt (szélsőségesen hideg klíma, jég, erős szelek) különlegesen nehéz terepnek számító, ráadásul a tenger mélyén fekvő lelőhelyek kitermelése speciális technológiát igényel, amelynek alkalmazásában az orosz vállalatok nem rendelkeznek kellő tapasztalatokkal, a roppant költségigényű kitermelés és szállítás viszont csak megfelelően magas piaci árak mellett fizetődik ki.

Ilyen az 1988-ban felfedezett, a Barents-tengerben Murmanszktól kb. 600 km-re északra fekvő Stokman-lelőhely is, amely a Gazprom és az orosz szénhidrogénipar egyik legnagyobb reménysége.⁵⁸ A becslések szerint 3,9 billió köbméter földgázt és 53,3 millió tonna kőolajat rejtő lelőhely közös beruházásban való kitermeléséről 2007-ben állapodott meg a Gazprom és a francia TOTAL, valamint a norvég StatoilHydro, utóbbiak 25, illetve 24%-ban járulnak majd hozzá a vállalkozáshoz.⁵⁹ A 20 milliárd USD-re becsült értékű⁶⁰ projekt keretében eredetileg 2013-tól tervezett, majd egy 2010. áprilisi döntés értelmében 2017-re halasztott kitermelés évente kb. 70 milliárd köbméter földgázt bocsátana – a Murmanszk közelében tervezett LNG-üzemben cseppfolyósítva, illetve csővezetéken és tankereken szállítva – a nyugat-európai és az észak-amerikai piacok rendelkezésére. Amennyiben elkészül a Murmanszk és Volhov között tervezett, 1365 km hosszúságú csővezeték,⁶¹ akkor a Stokmanon kitermelt földgáz egy részét – Karéliát is ellát-

va – az Északi Áramlaton keresztül is eljuttathatják majd a nyugat-európai fogyasztókhoz.

Oroszország északi peremvidékén, Kelet-Szibériában, Nyugat-Szibériában, a Kara-, a Pecsora- és a Barents-tenger partvidékén számos kőolaj- és földgázlelőhely található, a kitermelés azonban egyelőre túlnyomórészt a szárazföldön folyik, az első tengeri projekt a Novaja Zemljától délre, a Barents-tengerben a partoktól 60 km-re található Prirazlomnoje kőolajának kitermelése lesz.⁶²

A naponta 2,5 millió tonna kőolajkivitellel a világranglista 5. helyén álló Norvégia, amely az ötödik legnagyobb földgáztermelő és harmadik legjelentősebb gázexportőr is egyúttal,⁶³ fontos szereplő az ellátásbiztonság, az energiaegyensúly és a szénhidrogén-ipari technológiák nemzetközi porondján. Norvégia stratégiai helyzetét erősíti, hogy – miként azt a Stokmanra vonatkozó tervek is mutatják – Oroszország szomszédjaként és vele a Barents-tengeri régióban számos közös érdekléssel rendelkezve, bekapcsolódhat a térségben újonnan feltárt lelőhelyek kiaknázásába, ahonnan Nyugat-Európába és Észak-Amerikába kerül majd a kőolaj és a földgáz. A tenger mélyén történő kitermelés és szállítás infrastruktúrájának kialakításához szükséges korszerű és speciális technológiák, amelyek Európa első, a Barents-tengeri Snhvit lelőhelyen 2003-ban létesült mélytengeri gázkitermelő állomásán vagy az Ormen Langenen már bizonyították eredményességüket, az orosz vállalatok számára is vonzóak lehetnek.⁶⁴

Az északi régió fejlesztésére irányuló, 2006-ban elfogadott norvég kormányzati stratégia leszögezi: „A Kormány Oroszország irányába folytatott politikája pragmatizmuson, érdekeken és együttműködésen alapszik.”⁶⁵ A szénhidrogén-kitermelésben való közös érdekelttség, az ezzel párhuzamosan megnövekedő ipari, szállítási tevékenység elősegítéséhez és káros következményeinek mérsékléséhez, a Barents-tenger környezeti viszonyainak védelméhez, egyúttal az egymás jobb megismeréséhez, a bizalom elmélyítéséhez, a tudományos, kulturális kooperáció erősítéséhez fűződő közös érdek megfelelő alapot teremt a kapcsolatok szorosabbra fonásához.

A kétpólusú világrend megszűnését követően a két ország között megélénkült együttműködés – amelynek a kezdetektől fogva lényeges eleme a környezeti veszélyforrások ártalmatlanítása, illetve megelőzése – a gazdasági, a kulturális élet, a szociális szféra és a széles értelemben vett biztonság egyre több területére terjed ki. A Barents-tenger hosszú évszázadok óta terepe a norvég–orosz kooperációnak, amely még a hidegháborús szembenállás idején is tartalmazott pragmatikus elemeket, például a halászati tevékenység közös szabályozására 1976-ban kialakított mechanizmus formájában. Az Oroszország északnyugati régiójának – az ottani egészségügyi ellátás, oktatás, intézményi kapacitások – fejlesztéséhez, a Kola-félszigeten felhalmozott, leromlott állapotú haditengerészeti arzenál ártalmatlanításához, az atomerő-

művek korszerűsítéséhez, az elhasznált fűtőanyag kezeléséhez stb. az utóbbi két évtizedben nyújtott norvég támogatások hátterében a kapcsolatok elmélyítésére irányuló szándék mellett a környezetre leselkedő veszélyforrások és az orosz belső fejlődés bizonytalansága miatti aggodalom is meghúzódott.⁶⁶

A norvég–orosz kapcsolatokban mostanra a gazdasági és a politikai szempontok összefonódtak, egymás mozgatórugóivá váltak. Norvégia az orosz érzékenységre való tekintettel szkeptikusan viszonyult az Egyesült Államok európai rakétatelepítési terveihez,⁶⁷ az Oroszország északi területein megélénkült katonai tevékenység ugyanakkor óvatosságra intette.⁶⁸ A norvég védelempolitika az ország biztonsága és stratégiai szerepe szempontjából kiemelten fontos északi régióban is a bizalomépítésben, a norvég–orosz együttműködés elmélyítésében látja a megoldást.⁶⁹ Noha a két ország közötti kereskedelmi együttműködés volumene nem túl számottevő (2008-ban Oroszország mindössze a 21. helyen állt a norvég kivitel célországainak rangsorában, és az eddigi legjelentősebb oroszországi norvég befektetés értéke – a Telenor részesedése a VimpelCom-ban – sem több 500 millió eurónál), a Stokman kitermelésében való részvétel óriási üzleti lehetőséget hordoz magában a norvég vállalatok számára; Norvégia 4 év alatt 4-5 milliárd USD értékű befektetéssel szerezhet jogot a szárazföldre érkező földgáz negyedének értékesítésére, illetve az ezt szolgáló infrastruktúra kialakítására.⁷⁰ A norvég–orosz közlekedésben számottevő előrelépést jelentett, hogy 2010. április 27-én a két ország megállapodott a régóta vita tárgyát képező tengeri határvonal rögzítéséről.⁷¹

A Barents-tengeri szénhidrogén-kitermelés hosszabb távon várhatóan mind Norvégia és Oroszország gazdaságában, mind pedig Európa szénhidrogén alapú energiahordozókkal való ellátásában, ezáltal a globális energiaegyensúly megőrzésében, fontos szerepet fog játszani, az itteni források iránti globális igény pedig minden bizonnyal erősödni fog. Ebből a szempontból különös figyelmet érdemelnek azok a jelzések, amelyek arra utalnak, hogy a népességének és gazdaságának növekedésével párhuzamosan erősödő energiaéhségtől szenvedő Kína az utóbbi években az északi sarkvidékre is kiterjesztette érdeklődését. A biztonságos energia-utánpótlás forrásainak és szállítási útvonalainak hosszú távra szóló diverzifikálásában érdekelt ázsiai ország jelentős összegeket áldoz sarkköri kutatásokra, képviselői pedig 2007-ben és 2009-ben *ad hoc* megfigyelőként részt vettek az Északi-sarki Tanács (Arctic Council) ülésén. A stockholmi SIPRI békekutató intézet kutatója közelmúltban megjelent publikációjában kínai szakembert idéz: „Bárkié legyen is az északi-sarki útvonal fölötti ellenőrzés, az a világgazdaság és a nemzetközi stratégiai játszma kulcsfontosságú átjáróját fogja ellenőrizni.”⁷² Az északi peremvidék iránti érdeklődés az ottani energiaforrások mellett a szállítási lehetőségek nyújtotta távlatok miatt is egyre erősödik.

Közlekedés

A globális felmelegedés hatásai és az északi sarkvidéki kőolaj- és földgázki-termelés várható intenzívebbé válása ismét ráirányította a figyelmet a kereskedelmi folyosók minden korszakban meghatározó fontosságú kérdéskörére. A szállítási útvonalak lerövidülése és biztonsága nem elhanyagolható gazdasági tényező, a jelentős mennyiségű, exportálandó nyersanyag fogyasztókhöz való gyors és kiszámítható eljuttatása pedig egyenesen kulcskérdés. Az északi-sarki jégtakaró folyamatos elvékonyodása, visszahúzódása, a fagymentes időszakok hosszabbodása új távlatokat nyit az Európa és Kelet-Ázsia közötti közlekedés előtt.

Az orosz partok mentén – netán az Északi-sarkon át – haladó útvonal rendszeres hajózhatóságának esetleges lehetősége máris felkeltette az Európa és Ázsia közötti kereskedelem gördülékenységében érdekelt szereplők figyelmét, Oroszországban pedig nagy várakozásokat fűznek a projekt sikeréhez. Egyes adatok szerint az Adeni-öbölben az utóbbi években felerősödött kalóztevékenység rövid idő alatt a korábbi tízszeresére drágította a Nyugat-Európából Kínába tartó kereskedelmi szállítmányok biztosítási díját, ráadásul az Oroszország északi partvidéke mellett vezető útvonalon közlekedve a Hamburg–Sanghaj közötti távolság 6400 km-rel rövidebb, mint ha a Szeuzicsatornán és a Malakka-szoroson át hajóznának.⁷³

Az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánra Oroszország északi partvidéke mentén vezető úgynevezett északi tengeri útvonalat (Szevernüj Morszkoi Puty – SzMP) a magyar szóhasználatban északkeleti átjáróként is ismerjük, nem köztudott azonban, hogy az ottani közlekedési viszonyok évszázadok óta foglalkoztatják az újító elméket. A vikingek, majd a Fehér-tenger partvidékén megtelepedő novgorodi telepések, a pomorok, részben fel is fedezték a part menti útvonalakat, azt azonban először a svéd–finn A. E. Nordenskiöld hajózta végig, 1878-ban. Útjának célja a nagy szibériai folyók északi torkolatvidékeinek, az azokat összekötő tengeri szakaszoknak a megismerése volt, azzal a céllal, hogy új lehetőségeket tárjon fel Kína minél gyorsabb és rövidebb elérésére.⁷⁴

A Nyugat-Európából Kínába a sarkvidéki vizeken át vezető útvonal megismerése már Nordenskiöld idején sem volt újkeletű gondolat. A 16. században egyre expanzívabbá váló Svédország Balti-tengeri kereskedelmet uraló szerepének erősödése az északi-tengeri kijárat felé terelte a moszkvai fejedelemséget, s ekkortájt jelentek meg ott angol és holland kereskedők is, akik Kína és Perzsia felé kerestek rövidebb, folyami útvonalat. 1553-ban angol hajósok ráleltek a Dvina folyó torkolatára, s 1555-ben Angliában már létre is hozták a Moszkvai Társaságot, amely 1569-ben az orosz cártól megkapta a jeges-tengeri kereskedés kizárólagos jogát.⁷⁵ A holland hajósok sem tétlenkedtek; 1570-ben elhajóztak a Dvina torkolatáig, és 1577-ben Antwerpenben társaságot alapítottak az észak-oroszországi kereskedelem kiaknázására.⁷⁶ Sikereik-

re mi sem jellemzőbb, mint hogy a 17. században az Arhangelszken keresztül bonyolított kereskedelemben átvették az angoloktól a meghatározó szerepet. Arhangelszk 1584-ben létrejött kikötője eleinte 30-40 hajót fogadott évente, majd az 1630-as években már 100-nál is többet.⁷⁷ A hajóépítéshez szükséges anyagok – fa, kender, len, kátrány –, bőrök és szőrmék, később gabona és vas indult innen Európába. Miután a 17. században svéd ellenőrzés alá kerültek a Nyugat-Európába irányuló orosz kereskedelem szempontjából fontos Balti-tengeri kikötők és csomópontok (Narva, Pernau, Reval), Oroszország lényegében kiszorult a térségből, csak az északi Jeges-tengeren keresztül tudott közvetlen kapcsolatba lépni Nyugat-Európával.

Arhangelszk kikötője ugyan a jegesedés miatt csupán az év négy hónapjában (júliustól októberig) állt nyitva, a balti-tengeri kijáratról elzárt Oroszországban – és különösen Nagy Péter nagyszabású flottaépítési terveiben – betöltött jelentőségét azonban jól mutatja, hogy 1694-ben itt tették vízre az első orosz hadihajót.⁷⁸ XII. Károly svéd király az északi háborúban megpróbálta lerombolni az arhangelszki kikötőt és ezzel ellehetetleníteni az északi orosz tengeri kereskedelmet, ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt.⁷⁹ A háború elvesztésével a Balti-tenger fölötti svéd uralomnak is vége szakadt, Oroszország pedig itt is tengeri kijáratához jutott.

Az Oroszország európai részének legészakibb településein élő – pomor – lakosság rendszeres kereskedelmi kapcsolatokat alakított ki a szomszédos régiókkal. A norvég–orosz regionális együttműködés gyökerei így messzire nyúlnak vissza az elmúlt évszázadokba. A murmanszki partvidék és Észak-Norvégia halászhajósai között a 18–19. században folyamatos volt a kapcsolattartás; közösen aknázták ki a környékbeli tenger nyújtotta élelemforrást és kereskedtek egymással, a norvég hajósok tengeri és hajóépítési tapasztalataikat is megosztották orosz sorstársaikkal. Az orosz gabonát és fűszereket norvég halra cserélő pomor kereskedelem a 19. századi norvég–oros viszony fontos eleme volt, amely több észak-norvégiai település létrejöttét is elősegítette. A norvég bálnavadászok mellett kartográfusok is érkeztek az orosz vizekre, akiknek felfedező munkája a szibériai partok mellett egészen az Északkeleti Ájtjárhoz tett első komplett expedíció előkészítését is segítette.⁸⁰

Oroszország legészakibb régiója nem csupán szénhidrogénekben gazdag, de számos fontos ásványt, nemesfémeket (nikkel, réz, apatit, vasérc, wolfram, platina, arany, ezüst, gyémánt stb.) is jelentős mennyiségben bányásznak itt. Az északi-tengeri útvonal az érceknek a nagy szibériai folyók (Jenyiszej, Léna, Ob-Irtis) torkolatánál kialakult kikötőkből a feldolgozás helyszínére való szállítása és a kikötők közötti összeköttetés megteremtése szempontjából is lényeges volt. A sarkvidéki térség szénhidrogén-kitermelése, bányászata, kohászata, óriási potenciállal rendelkező erdői és erdőgazdálkodása, papíriparra miatt stratégiai jelentőségű gazdasági zóna is, amelynek belső forgalmá-

ban és a piacokkal való kapcsolattartásában a jeges-tengeri kikötők fontos szerepet játszanak.

A kb. 5600 km hosszúságú tengeri útvonal az Oroszország távol-keleti és nyugati részei közötti északi összeköttetés szempontjából sem elhanyagolható, a jóval délebbre haladó transzszibériai vasútvonal lévén az egyetlen olyan pálya, amely a gigantikus méretű országon nyugat-keleti irányban átível.

A rendszeres hajózás a 19. században kezdődött az északi tengeri útvonalon. Az itteni közlekedés az 1920-as években főként a külkereskedelmet szolgálta, ekkor azonban Szovjet-Oroszország, illetve a Szovjetunió még nem rendelkezett kereskedelmi flottával, így a forgalmat főleg brit és norvég társaságok bonyolították le. Norvégia kölcsönöket folyósított szomszédjának, amely mangánt, alumíniumot, halászati termékeket vásárolt tőle és azokat faáruval viszonzta.⁸¹ Az 1930-as évektől a belső forgalom szerepe is megnőtt, nem utolsósorban a GULAG Szibériában létrehozott telepeinek⁸² kiszolgálására, az ott kitermelt nyersanyagok szállítására.⁸³ Az erőltetett iparosítás következtében megélenkülő bányászati, kohászati, faipari tevékenység nagyobb szállítási kapacitásokat igényelt, ezért bővült a flotta, jégtörő hajókat állítottak munkába és kikötők egész sorát építették ki, illetve fejlesztették tovább. 1935-ben az északi kikötőkből jutott el a piacokra a Szovjetunió faipari exportjának csaknem fele.⁸⁴ Az 1920-as évek végén az első jégtörő hajók bevetése csaknem két és fél hónappal meghosszabbította a sarkvidéki hajózási időszakot.⁸⁵ A második világháború idején a hadviseléshez nyújtott amerikai segítség, a *lend lease* szállítmányok érték itt el a Szovjetuniót. Az 1950-es évektől a jégtörőflotta erőteljes fejlesztésének köszönhetően fokozatosan bővült a hajózási időszak. A legfontosabb szállítmányok egyike a Jenyiszej tölcser-torkolata közelében fekvő Norilszkából a murmanszki fémkohókat tápláló nikkal volt.⁸⁶ 1978-tól a nyugati szakaszon egész éven át, a keletin pedig kb. az év hat hónapjában biztosították a közlekedést. Míg 1935-ben 246 ezer tonna árut⁸⁷ szállítottak itt, addig 1987-ben 6,7 millió tonnát, a Szovjetunió megszűnését követően, 1998-ra azonban ez a mennyiség 1,4 millió tonnára esett vissza, s csak a 2000-es évek elején indult újabb emelkedésnek. Az 1990-es években a forgalom visszaesésével párhuzamosan leromlott a kikötői infrastruktúra, s az ipari termelés zsugorodása miatt csaknem 200 település megszűnt.⁸⁸

Az útvonal gazdaságos működtetését nehezítik a sekély öblök, amelyek lehetetlenné teszik nagyobb térfogatú és merülmélységű hajók alkalmazását, a szezonális (lényegében június vége és november közepe között lehet jégtelenséggel számolni) és a keleti szakasz jégviszonyai, amelyek komoly jégtörő flotta bevetését teszik szükségessé. A kikötői infrastruktúra kiépítése és korszerűsítése, az atomjégtörő hajók új generációjának beszerzése, óriási beruházásokat igényel. A szállítási kapacitások megsokszorozására nem csupán a szénhidrogén-kitermelés várható növekedése miatt van szükség, ha-

nem azért is, mert a régió egyéb ásványi kincseknek is szinte kifogyhatatlan tárháza, az erdőgazdálkodásban, fafeldolgozásban pedig óriási kihasználatlan kapacitások rejlenek.⁸⁹ A kitermelési és üzleti tervek úgy kalkulálnak, hogy a murmanszki kikötőhöz kapcsolódó közlekedési és szállítási csomópont forgalma 2025-re 52 millió tonnára nőhet, a 2008-ban teljesített 25 millióról.⁹⁰

A Golf-áramlatnak köszönhetően jégmentes – és ezáltal az északi orosz kikötők között egyedülálló adottságokkal rendelkező – murmanszki kikötő stratégiai szerepét sokáig hátráltatta, hogy a megfelelő közlekedési infrastruktúra hiánya elszigetelte az ország többi részétől. A 19. század végi fejlesztési koncepciókban Arhangelszk és Murmanszk (akkor még Romanov) egymással vetélkedve bukkant fel a vasútépítési tervek kapcsán. Az északi kikötői bázis, valamint a Kola-félszigetet az orosz vasúti hálózatba bekapcsoló pálya építését végül az I. világháború kitörése tette sürgető feladattá; s a több mint 1000 km-es pályaszakasz 1916-ra, jó egy év alatt el is készült.⁹¹ Murmanszknak az ország védelmében és katonai képességeiben játszott szerepe ezáltal tovább erősödött. Stratégiai jelentőségét a Barents-tengeri szénhidrogén-kitermelés és az ahhoz kapcsolódóan tervezett infrastruktúra kiépülése a jövőben még inkább növelheti.

Az Oroszország sarkvidéki régiójának 2020-ig tartó fejlesztésére 2008-ban elfogadott koncepció a 2011–15 közötti időszak fontos feladatákként rögzíti az északi-tengeri útvonal alapvető infrastrukturális feltételeinek kialakítását.⁹² A kereskedelmi – és turisztikai, polgári közlekedési – célú hajózás rendszeressé tétele, az ehhez szükséges szolgáltatások kiépítése lényeges feltétele a térség fejlesztésének, az ország stratégiai potenciálja kiaknázásának, a nyersanyaglelőhelyek kitermeléséhez fűzött remények valóra válásának.

Biztonság

Az északi sarkvidék európai szeletének stratégiai jelentősége az utóbbi évtizedekben is számottevő volt, noha tartalma jelentősen átalakult. Míg a hidegháború alatt a norvég–szovjet határzóna és a közösen használt tenger biztonságpolitikai szempontból a legkielevezettebb helyzetben volt, manapság energiabiztonsági, szállítási, védelmi és környezeti szempontok közös eredője határozza meg a stratégiai érdekeket. Oroszország rendkívül hosszú sarkköri partszakasza térségében jelentős ipari, hadiipari, katonai, stratégiai erőforrásbeli potenciállal rendelkezik, ezért ez a terület az ország védelme szempontjából is különösen fontos, itt vannak továbbá azok a kikötői, amelyekből közvetlen kijárása van az Atlanti-óceánra. Nem véletlen, hogy a Kola-félszigeten alakították ki a haditengerészet egyik legnagyobb bázisát is, itt van az orosz északi flotta központja. Az északi-tengeri flotta meghatározó szereplője a régiónak, s várhatóan a stratégiai jelentőségű szénhidrogénkincs nagyarányú kitermelése is erősíteni fogja a biztonságot garantáló haderő jelenléte

iránti igényt. A térség a NATO és Oroszország határán fekszik, s ezt a körülményt a bizalomerősítő intézkedések és a sokrétű kooperáció sem feledteti. A szénhidrogénkincs tenger alatti kitermelése ebben a vonatkozásban is új dimenziót nyit; a kitermeléssel járó zaj miatt nehezebben felismerhető tengeralattjáró-mozgások, a katonai célokra is használható fúróplatformok erősödő bizalom esetén is fokozott ellenőrzést tesznek szükségessé.⁹³ Ezért nem zárható ki, hogy a megélenkülő gazdasági tevékenységhez fokozódó katonai aktivitás társul majd.⁹⁴

Az utóbbi két évtized norvég-oroszl kapcsolatrendszerében fontos szerepet játszott az az együttműködés, amelynek keretében – nemzetközi, például EU-programokhoz is kapcsolódva – Norvégia anyagi és technikai segítséget nyújtott az északnyugat-oroszlorszlági és főként a Kola-félszlzigi nukleáris létesítmények – atomerómú, atom-tengeralattjárókkal felszerelt haditengerészeti bázis – korszerúsítéséhez, a használt fűtőelemek biztonságos kezeléséhez.⁹⁵ A környezeti veszélyforrások mérséklését és a bizalomteremtést egyaránt szolgáló – multilaterális és kétoldalú keretben tett – lépések a szorosabb gazdasági kooperáció feltételeit is erősítik, melynek egyik területe, a szénhidrogén-kitermelésben való együttműködés, a jelek szerint különösen nagy reményekre jogosít.

A Norvégia gazdaságában meghatározó súlyú és annak stratégiai jelentőségét növelő olaj- és földgázipar az ország kül- és biztonságpolitikája szempontjából is fontos tényező. A piacok ellátásának biztonságos fenntarthatósága és a racionális üzleti szempontok a nyugati világhoz kapcsolódó, értékazonosságból és történelmi meghatározottságból fakadó hagyományos érdekközösség megtartása mellett az elmúlt években új stratégiai együttműködés felé terelték az országot. Az Oroszlorszlággal kialakított sokoldalú kooperáció egyik legfőbb mozgatórugója az az új érdekegyezés, amely a globális energiapiac fenntartása mellett a szűkebb régió biztonsága körül kristályosodott ki.

Következtetések

Az Északi-sark vidékén zajló folyamatok figyelmet érdemelnek, nem csupán globális keretekben, hanem Európában is. Jól látható, hogy az energiabiztonsághoz és a gazdasági előnyökhöz fűződő érdekek gyakran átrendezik a nemzetközi erőviszonyokról kialakult hagyományos képet. A regionális és a helyi biztonság garanciáinak megerősítése kitarló és aprólékos munkát igényel, s különösen fontos, hogy az erőfeszítések egyúttal a globális közjó érdekeit is szolgálják. Az Európa északi peremvidékén kibontakozó tendenciák – a klíma- és környezetvédelmi szempontok érvényesítésére irányuló egyeztetet, az őslakosok jogairól szoló párbeszéd és az ipari, kereskedelmi

hasznosítás érdekei ütközésének vagy az érdekek összehangolásának fejleményei – a régió határain túl is éreztetetik hatásukat. A közép-európai szereplőknek kevés lehetőségük van az északi végeken zajló folyamatokba beleszólni, s erre talán nincs is szükség. A későn ébredő követés helyett azonban minden bizonnyal szerencsésebb a kezdetektől figyelemmel kísérni a történéseket és időben megfogalmazni a megfelelő válaszokat a mindannyiunkat érintő kérdésekre. Ezt lényegében ki is kényszerítik az energiabiztonság, az európai együttműködés, a kisebbségi érdekvédelem, valamint az Északi-sark világtengerek és bolygónk környezeti állapota alakulásában játszott szerepének számunkra is fontos témái, amelyek egyre hangsúlyosabban szerepelnek a nemzetközi fórumok napirendjén.

Jegyzetek

- 1 Huitfeldt, Tnne: A Strategic Perspective on the Arctic, *Cooperation and Conflict* Vol. IX, 1974, 138–139. p.
- 2 Arctic Council. Protection of the Arctic Marine Environment Working Group. Arctic Offshore Oil and Gas Guidelines. April 29, 2009, 77. p.
- 3 A szövegben több helyütt szereplő Oroszország megnevezés a Szovjetunió szétesését követően létrejött Orosz Föderáció szinonimájaként értendő.
- 4 Egyes jóslatok szerint a jelenlegi trendek fennmaradása esetén az Északi-sark vidéke a 21. század végére a nyári időszakban csaknem teljesen jégmentessé válhat. L.: Johannessen, Ola M. et al.: Arctic Climate Change: Observer and Modelled Temperature and Sea-Ice Variability, *Tellu*, 2004, 56/A, 337. p.
- 5 Intergovernmental Panel on Climate Change
- 6 L.: <http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_agreements.htm> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- 7 L.: <<http://www.globalsecurity.org/military/world/war/arctic.htm>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- 8 Timtchenko, Leonid: The Russian Arctic Sectoral Concept: Past and Present. *ARCTIC* Vol. 50, No. 1, March 1997, 29–35. p.
- 9 Moore, T. C., and the Expedition 302 Scientists, 2006. Sedimentation and subsidence history of the Lomonosov Ridge. In: *Backman, J., Moran, K., McInroy, D. B., Mayer, L.A., and the Expedition 302 Scientists* (Proc. IODP Integrated Ocean Drilling Program Management International, Inc. Edinburgh, 2006) <http://publications.iodp.org/proceedings/302/EXP_REPT/CHAPTERS/302_105.PDF> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- 10 L.: <http://www.oceanlaw.org/downloads/arctic/Ilulissat_Declaration.pdf> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- 11 L.: <http://arctic-council.org/section/the_arctic_council> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- 12 Council Conclusions on Arctic Issues. 2985th Foreign Affairs Council Meeting. Brussels, 8 December 2009.

- ¹³ Részletesebben L.: <<http://www.beac.st>>
- ¹⁴ Részletesebben L. az észak-európai országok Oroszországra irányuló fejlesztési tevékenységéről szóló tájékoztatókat: <<http://www.sida.se/Svenska/Lander-regioner/Europa/Ryssland/Program-och-projekt-/Rysk-Svenskt-forum-summerade-15-ars-samarbete/>>; <<http://www.regjeringen.no/en/dep/ud/Documents/Reports-programmes-of-action-and-plans/Reports/2005/Nuclear-safety-in-Northwest-Russia.html?id=420422&epslanguage=en-GB>>; <<http://www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/strategien.pdf>>; <<http://www.um.dk/en/menu/DevelopmentPolicy/DanishDevelopmentPolicyCountries/TheNeighbourhoodProgramme/Countries/Russia/>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ¹⁵ Global International Waters Assessment 11. Barents Sea Report, UNEP, 2004, 13-14.p. <http://www.unep.org/dewa/giwa/areas/reports/r11/giwa_regional_assessment_11.pdf> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ¹⁶ L. például a norvég kormány beszámolóját a Barents-tenger és a Lofoten-szigetek környéki vízi környezet egységes kezelésére irányuló intézkedési tervről, 2006-ból: <http://www.regjeringen.no/Upload/MD/Vedlegg/Svalbard%20og%20polaromraadene/Forvaltningsplan%20Barentshavet/PDF0080506_engelsk-TS.pdf> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ¹⁷ Bővebben L.: <www.barentsinfo.org>
- ¹⁸ Global International Waters Assessment 11, Barents Sea Report, UNEP, 2004, 20. p.
- ¹⁹ A norvég Olaj- és Energiaipari Minisztérium tájékoztatója szerint Oroszország után Norvégia Európa második legnagyobb földgázbeszállítója: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/oed/Subject/Oil-and-Gas/Norways-oil-and-gas-resources.html?id=443528>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²⁰ Bővebben L.: A norvég kormány stratégiája az északi régió fejlesztésére. The Norwegian Government's High North Strategy. Abstract. Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 2006. <<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/ud/rap/2006/0185/ddd/pdfv/302929-nstrategi06en.pdf>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²¹ Az uniós közlekedésfejlesztési projektekről bővebben L.: <http://tentea.ec.europa.eu/en/ten-t_projects/> és <http://ec.europa.eu/europeaid/where/asia/regional-cooperation-central-asia/transport/traceca_en.htm> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²² L.: Northern East-West Freight Corridor's Newsletter, November 2003: <<http://www.transportutvikling.no/NEWSNovember2003.pdf>> továbbá <http://www.transsibcouncil.com/presentations/18_MEETING/NARVIK.pdf>; <<http://www.regeringen.se/sb/d/2712/a/84061>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²³ Idézi: <<http://www.paulsen.ru/onlinepro/polar/rupolar>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²⁴ Osznovü goszudarsztvennoj polityiki Ruszszkoj Fegyercii v Arktyike na period do 2020 goda i dalnyejsuju perszpektyivu: <<http://www.scrf.gov.ru/documents/98.html>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²⁵ The Concept of Indigenous Peoples. UN Department of Economic and Social Affairs. 2004. <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/workshop_data_background.doc> (letöltve: 2010. 05. 28.)

- ²⁶ <<http://www.ilo.org/indigenous/Conventions/no169/lang-fr/index.htm>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²⁷ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: <<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/drip.html>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²⁸ Action Plan for Indigenous Peoples in the Barents Euro-Arctic Region 2009-2012: <http://www.barentsinfo.fi/beac/docs/WGIP_Action_Plan_2009-2012_ENG.pdf> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ²⁹ Nielsen, Jens Petter: Russian-Norwegian Relations in Arctic Europe: The History of the „Barents Euro-Arctic Region”. *East European Quarterly* XXXV, No. 2, June 2001, 165. p.
- ³⁰ L.: <<http://www.samer.se/1111>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ³¹ Christina Allard a lappok jogairól Észak-Európában: <<http://www.samer.se/2099>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ³² L.: <http://www.samer.se/GetDoc?meta_id=1098> (letöltve: 2010. 05. 16.)
- ³³ Lopulenko, Natalina Andrejevna: Korennüje malocsiszlennüje narodü rosszijszkogo szevera, vsztupaja v XXI vek. *Roszsziya i Szovremennüj Mir* No. 4, 2002, 59–60. p.
- ³⁴ Uvarova, T. B. – Szokolova, Z. P.: *Narodü Szevera Roszsziij v uszlovijah ekonomicseszkoj reformü i gyemokratyicseszkih preobrazovanyij* (Moszkva, Roszszijszkaja Akagyemija Nauk, Insztityut Etnologii i Antropologii im. N.N. Mikluho-Maklaja, 1994) 16–49. p.
- ³⁵ Bővebben az oroszországi őslakosok rénszarvastenyésztéséről L.: <http://www.reindeer-husbandry.uit.no/online/Final_Report/russia.pdf> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ³⁶ 1992–1996 között 850 ezer ember hagyta el az északi peremterületeket, főként Szibériát. L.: Lopulenko: *i.m.*, 60. p.
- ³⁷ Becsült lélekszámuk 1997-ben 162 500 volt. L.: Lopulenko: *i.m.*, 60. p.
- ³⁸ *Uo.*, 62. p.
- ³⁹ *Uo.*, 63. p.
- ⁴⁰ *Uo.*, 64–65. p.
- ⁴¹ *Uo.*, 70. p.
- ⁴² N82-F3 sz. tv. (1999. április 30.) Az Orosz Föderáció kis létszámú őslakos népei jogainak garanciáiról: <http://www.constitution.garant.ru/DOC_80406.htm> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁴³ 631-r sz. Kormányrendelet, 2009. május 8.: <<http://www.government.ru/gov/results/7138/>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁴⁴ 1931-ben a finnugor hantik 7,2%-a tudott írni, miközben az országos átlag 52% volt. L.: Csumak, Jelena Grigorjevna: Osznovnüje meroprijatija goszudarsztvennoj obrazovatyelnoj polityiki v otnosenyii korennogo naszelenyija Szevera v 20-50-e gg. XX v., *Vesztnyik Arheologii, Antropologii i Etnografii* No. 8, 2008, 112. p.
- ⁴⁵ *Uo.*, 112. p.
- ⁴⁶ *Uo.*, 113. p.
- ⁴⁷ L. a Gazprom tájékoztatóját a megaprojektről: <<http://www.gazprom.ru/production/projects/mega-yamal/>> (letöltve: 2010. 05. 28.)

- ⁴⁸ Forbes, Bruce C. et al.: High Resilience in the Yamal-Nenets Social-Ecological System, West Siberian Arctic, Russia, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)* Vol. 106, No 52, December 29, 2009, 22041–22048. p.
- ⁴⁹ L. bővebben: <<http://www.raipon.org/>>
- ⁵⁰ A Nemzetközi Energia Ügynökség 2008-as előrejelzései szerint a világgazdaság akkor már tapasztalható lassulása ellenére, 2030-ig az átlagosan prognosztizálható évi 1%-os népességnövekedés mellett a globális energiaigény évente átlagosan 1,6%-kal emelkedhet, s annak kielégítésében a fosszilis eredetű energiahordozóknak – különösen a kőolajnak, ha minimálisan csökkenő mértékben is – oroszlárnésze lesz; 2030-ban 80%. Az energiaigény több mint felét India és Kína gyorsan növekvő gazdasága támasztja majd, utóbbi a kőolajéhség növekedésének 43%-áért felelve. L.: *World Energy Outlook 2008*. International Energy Agency. 77. p. <<http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2008/weo2008.pdf>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁵¹ Gautier, D.L. et al.: Assessment of Undiscovered Oil and Gas in the Arctic, *Science* 29. May 2009, 1175–1179. p.
- ⁵² L.: US Geological Survey Fact Sheet from July 2008: <<http://geology.com/usgs/arctic-oil-and-gas-report.shtml>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁵³ L.: US Energy Information Administration: <<http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/Background.html>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁵⁴ L. A. L. Kudrin pénzügyminiszter 2010. január 22-i nyilatkozatát arról, hogy a kőolaj tartósan alacsony – 60 USD körüli – hordónkénti ára miatti bevételkiesés következtében az ágazat szerepe az orosz GDP-ben 10 év alatt 25%-ról 14%-ra csökkenhet: <<http://www1.minfin.ru/ru/press/speech/index.php?pg4=6&id4=9119>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁵⁵ Granholm, Niklas (ed.): *Arktis – strategiska frågor i en region i förändring* (FOI, Stockholm, 2008) 22. p.
- ⁵⁶ <<http://www.minprom.gov.ru/docs/strateg/1>> (letöltve: 2010. 05. 28.). A U.S. Energy Information Administration ugyanakkor a gáztartalékokra vonatkozóan kb. 48 billió köbméteres (1680 trillion cubic feet) adatot idéz: <<http://www.eia.doe.gov/cabs/Russia/NaturalGas.html>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁵⁷ Austvik, Ole Gunnar: Oil and gas in the High North – A perspective from Norway, *Security Policy Library* No. 4, September 2006, 4. p.
- ⁵⁸ <<http://www.gazprom.ru/production/projects/deposits/shp/>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁵⁹ <<http://www.shtokman.ru/eng/about/>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁶⁰ Granholm: *i.m.*, 23. p.
- ⁶¹ Az Orosz Föderáció Energetikai Minisztériumának tájékoztatója a szénhidrogénkomplexumról: <<http://minenergo.gov.ru/activity/oilgas/oildirection/transport/gazoprovod/914.html?month=01&year=2010>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁶² A Szevmornyeftye gaz nevű vállalat tájékoztatója a Prirazlomnoje kőolajlelőhelyről <<http://www.sevmorneftegaz.ru/projects/pnm/index.html>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁶³ L. a norvég Olaj- és Energiaipari Minisztérium tájékoztatóját az ország kőolaj- és földgáztartalékairól: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/oed/Subject/Oil-and-Gas/Norways-oil-and-gas-resources.html?id=443528>> (letöltve: 2010. 05. 28.)

- ⁶⁴ Austvik: *i.m.*, 14. p.
- ⁶⁵ A norvég kormány stratégiája az északi régió fejlesztésére. *The Norwegian Government's High North Strategy. Abstract*, Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 2006, 7. p., L.: <<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/ud/rap/2006/0185/ddd/pdfv/302929-nstrategi06en.pdf>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁶⁶ L.: Jonas Gahr Stre norvég külügyminiszter 2006. január 26-án Berlinben elmondott beszédét: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/aktuelt/taler_artikler/utenriksministeren/2006/german--norwegian-dialogue-on-the-high.html?id=420750> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁶⁷ L.: Anne-Grete Strøm-Erichsen védelmi miniszter beszéde a Norvég Atlanti Bizottságban 2007. május 27.: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/fd/whats-new/Speeches-and-articles/minister/forsvarsminister-stroem-erichsen/2007/norway-and-nato-challenges-after-the-osl.html?id=467742>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁶⁸ L.: Anne-Grete Strøm-Erichsen védelmi miniszter beszéde az Oslói Katonapolitikai Társaságban, 2008. január 7.: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/fd/whats-new/Speeches-and-articles/minister/forsvarsminister-stroem-erichsen/2008/Threats-and-challenges-security-and-defe.html?id=495932>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁶⁹ Grete Faremo norvég védelmi miniszter beszéde az Oslói Katonapolitikai Társaságban, 2010. január 4.: <<http://www.regjeringen.no/en/dep/fd/whats-new/Speeches-and-articles/minister/speeches-and-articles-by-minister-of-def/2010/Capable-and-ready-for-action-forces-2010.html?id=591655>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁷⁰ Anker, Morten: The High North and Russo-Norwegian bilateral economic relations, *Bank of Finland, BOFIT Online* No. 10/2009, 32., 37. p.
- ⁷¹ Norvég-orosz közös közlemény a Barents-tengeri és az északi-sarki óceáni határokról és együttműködésről: <http://www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/Folkerett/030427_english_4.pdf> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁷² Jakobson, Linda: China prepares for an ice-free Arctic, *SIPRI Insights on Peace and Security* No. 2/2010, March 2010, 6.p.
- ⁷³ *Uo.*, 5. p.
- ⁷⁴ Nordenskiöld, A.E.: *The Voyage of the Vega Round Asia and Europe* (London, Macmillan and Co., 1881)
- ⁷⁵ Attman, Artur: Ryssland och Europa. En handelshistorisk översikt, *Meddelanden från Ekonomisk-Historiska Institutionen vid Göteborgs Universitet* 27, 1973, 23.p.
- ⁷⁶ *Uo.*, 24. p.
- ⁷⁷ *Uo.*, 30–31. p.
- ⁷⁸ Holm, Nils Fredrik: Kampen om ryska ishavsvägen på Karl XII:s tid, *Forum Navale* Vol. 9, 1948, 15. p.
- ⁷⁹ *Uo.*, 15–29. p.
- ⁸⁰ Nielsen: *i.m.*, 163–181. p.
- ⁸¹ 1923-ban a fehér-tengeri orosz kikötőkre érkező 230 hajó 82%-a (188) norvég felségjelű volt. L.: Repnyevszkij, Andrej Viktorovics: Norvezscü v szevernüh vodah prezsgye

- i tyiper: vzgljad ruszszkih pomorov, *Vesztnyik Pomorszkoگو Unyiverszityeta, Szerija: Gumanjitarńuje i szocialńuje nauki* No. 1, 2010, 27. p.
- ⁸² Az 1930–50-es évek erőszakos kitelepítéseinek, deportálásainak legfőbb célpontja az északi peremvidék volt. Egyes kutatások szerint 1944-ben a Szovjetunióban kb. 2 millió erőszakosan kitelepített, deportált volt. L.: Ignatova, Nagyvezsda Makszimovna: Szocialńuj i duhovńuj proteszt szpecpereszelencev v 1930–1950-e gg. na jevropejszkom Szevere: posztanovka problemü i interpretacija isztocsnjikov, *Vesztnyik Pomorszkoگو Unyiverszityeta. Szerija: Gumanjitarńuje i Szocialńuje Nauki.* No 1, 2006, 6. p.
- ⁸³ Dzubenko, Nyina: ITL umiral nyeszkolko let. <<http://www.memorial.krsk.ru/memuar/kasabova/03/Dzubenko.htm>> (letöltve: 2010. 05. 28.) és Kraszavcev, Lev Boriszovics: Morszkoگو transport v isztorii jevropejszkoگو szevera Roszszii v 1929-40 gg., *Vesztnyik Tambovszkoگو Unyiverszityeta, Szerija Gumanjitarńoj nauki* 4(60), 2008, 50. p.
- ⁸⁴ Kraszavcev: *i.m.*, 46., 50. p.
- ⁸⁵ *Uo.*, 49. p.
- ⁸⁶ Drent, Jan: Commercial Shipping on the Northern Sea Route, *The Northern Mariner/Le Marin du Nord* Vol. III, No. 2 (April 1993), 5. p.
- ⁸⁷ *Uo.*, 5. p.
- ⁸⁸ Perepelica, Okszana: SzMP: v ozsidayii perezagruzki, *Transzport Roszszii* No. 29. (525), 17. július 2008
- ⁸⁹ Az erdészeti, faipari termékek iránt megélénkülő keresletnek Oroszország hasznélvezője lehet, mert óriási tartalékokkal rendelkezik és az évente kitermelhető fanyenyiségnek csak a felét vágja ki az ország északnyugati részén. L.: *Arctic Shipping 2030: From Russia with Oil, Stormy Passage, or Arctic Great Game?* Norshipping/ECON, Report 2007/70. Oslo, 2007, 12. p.
- ⁹⁰ Jevgenyij Viktorovics Nikora, a murmanszki regionális дума elnökének előadása az Arctic Frontiers 2010 konferencián Tromsøben, 2010. január 26.: <http://www.arcticfrontiers.com/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=122&Itemid=155> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁹¹ Nielsen, Jens Petter: Ønsket tsaren seg en isfri havn i nord? *Historisk Tidsskrift utgitt av Den Norske Historiske Forening* Bind 70, 1991, 612., 620. p.
- ⁹² Osznovü goszudarsztvennoj polityiki Ruszszkoگو Fegyveracii v Arktyike na period do 2020 goda i dalnyejsuju perszpektyivu: <<http://www.scrf.gov.ru/documents/98.html>> (letöltve: 2010. 05. 28.)
- ⁹³ Austvik: *i.m.*, 21–22. p.
- ⁹⁴ Granholm: *i.m.*, 13. p.
- ⁹⁵ L. erről bővebben: Norwegian Government action plan for nuclear activities and the environment in northern areas. Report 2006-2008. Ministry of Foreign Affairs, Norwegian radiation Authority, 2009. <http://www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/Sikkerhetspol/2006til2008atom_miljo_ENG.pdf> (letöltve: 2010. 05. 28.)